

PENSER LA GUERRE, CARL SCHMITT

FÜLÖP ENDRE

Önmagában az a tény, hogy a politikai filozófia huszadik századi klasszikusai közül ők ketten azok, akik a háborúról való filozófiai igényű gondolkodást valóban komolyan vették, és mind mélységében, mind terjedelmében a legfigyelemreméltóbb teljesítményt mutatták fel a háborúfilozófia területén, elegendő indokul szolgálhat Carl Schmitt és Raymond Aron ilyen irányú munkásságának kritikai összevetésére. Annál is inkább, mivel – noha túlzás volna Aron háborúval kapcsolatos írásainak megszületésében meghatározó jelentőséget tulajdonítani a Carl Schmitt-i hatásnak (Aron műveit rendszerint inkább inspirálták történelmi-politikai események, mint filozófiai elméletek) – kétségtelen, hogy Aron pontosan ismerte a német gondolkodó háborúval kapcsolatos nézeteit és saját álláspontjának artikulálásához nem is habozott azokat felhasználni. Elegendő csupán a *Penser la guerre, Clausewitz* második kötetének ötödik fejezetére utalni, ahol a francia filozófus Schmitt partizánelméletét tárgyalja a rá jellemző alaposággal és objektivitással. [ARON, 1976:210-22] Mindezek fényében tűnhet különösen meglepőnek az, hogy mennyire csekély azon tanulmányok száma, amelyek kettejük háborúval kapcsolatos filozófiai munkásságát teszik összehasonlító elemzés tárgyává, jóllehet – ismétlem – minden bizonnyal a huszadik század két legjelentősebb háborúfilozófiai teljesítményéről van szó. Erre a hiányra persze – legalább részben – magyarázatul szolgálhat a történetírói vénával és ambíciókkal megáldott Aron és a jogtudós-jogfilozófus

Schmitt egymásétól kétségkívül jelentékeny mértékben eltérő megközelítésmódja, érdeklődése, érzékenysége és stílusa. Hogy politikai kötődéseik különbözőségéről ne is beszéljünk! Émile Perreau-Saussine, aki azon kevesek közé tartozik, akik mindezek ellenére vállalkoznak Aron és Schmitt háborúval kapcsolatos gondolatainak ütköztetésére, magyar nyelven is olvasható tanulmányában ehhez még azt is hozzáteszi, hogy „Aron és Schmitt pontosan ellentétes célokat tűztek ki maguk elé. Aron élete legnagyobb részét azzal töltötte, hogy a liberális demokráciát próbálta védelmezni, annak jobboldali és baloldali ellenségeivel egyaránt szembeszegülve.” [PERREAU-SAUSSINE, 2005:230] Schmitt ezzel szemben, állítja Perreau-Saussine, a háború, a hősiesség és az önfeláldozás dicshimnuszát zengi. A háborúért lelkesedő Schmitt és a háborút a liberális demokrácia nevében elutasító Aron szembeállítása kettejük munkásságának egy lehetséges olvasata. Azt gondolom azonban, hogy nem az egyetlen. Az alábbiakban egy másik olvasat lehetőségét vetem fel, amely szerint Schmittet és Aront végső soron pontosan ugyanaz a cél vezérli: a háború korlátok közé szorításának igénye, a totális, mindenfajta korlátot és keretet nélkülöző háború elkerülésének biztosítására irányuló törekvés. Sőt ez az olvasat nem csupán céljaik vonatkozásában vél párhuzamokat felfedezni, hanem e célok elérésének lehetőségeit és módjait illetően is hasonló nézeteket tulajdonít a két gondolkodónak.

Abban a felvetésben, hogy Raymond Aront

[Phronesis]

különösképpen foglalkoztatta a kérdés, hogy a nukleáris fegyverek korában miképpen lehet – ha lehet egyáltalán – korlátozott háborút viselni, semmi újszerű nincsen. A huszadik század háborúit és az ezek eredményeként előálló világpolitikai helyzetet elemző kötetek mindegyikében hangsúlyos problémaként tárgyalja ezt a témát. Az atomháború korában, írja e művei kapcsán, „másként kell gondolkodni, nem csak azt kell meghatározni, milyen forrásokat vetnek be a háborúban, azt is tudni kell, milyen szinten kötelezik el magukat, milyen fegyverekkel, tudni kell, hogyan kerülhető el, hogy túlságosan messze menjenek.” [ARON, 2005:282]

Schmitt esetében már messze nem ilyen magától értetődő, hogy a háború korlátok köze szorításában lenne érdekelt. Aronnal ellentétben őt bizony gyakran éri a bellicizmus vádja, s ezért elsősorban *A politikai fogalmában* olvasható híres-hírhedt barát-ellenség szembeállítás a felelős. „A specifikus politikai megkülönböztetés – írja Schmitt –, amelyre a politikai cselekvések és motívumok visszavezethetők, a barát és az ellenség megkülönböztetése.” [SCHMITT, 2002:19] A politikum lényege tehát a barát és az ellenség diszjunkciós kategóriapárjában jelenik meg, minden valóban politikainak nevezhető cselekedet és motívum e szembeállításon kell, hogy nyugodjék. A bellicista olvasat erejét pedig az adja, hogy Schmitt a barát és az ellenség fogalmait nem metaforikusan vagy szimbolikusan fogja fel, hanem egészen konkrét, egzisztenciális értelemben. Az ellenség nála nem lehet pusztán üzleti versenytárs vagy szellemi vitapartner. „A barát, ellenség és harc fogalmai – írja – azáltal nyerik el reális értelmüket, hogy kiváltképp a fizikai ölés reális lehetőségére vonatkoznak és e vonatkozást meg is őrzi.” [SCHMITT, 2002:19] A politikum alapjául szolgáló szembeállítás tehát olyan egzisztenciális helyzetet jelöl ki nála, amelyben a másik ember megsemmisítésének lehetősége létszerűen adott. [DINNYEI, 2007:17] A háború és a politika Schmitt gondolkodásában szervesen és elválaszthatatlanul összekapcsolódik, így egyáltalán nem tűnik légből kapott gondolat-

nak mindazt, amit a politika meghaladhatatlanságáról, emelkedettségéről és az emberi élet teljességében játszott kitüntetett szerepéről mond, a háborúra is érvényesnek tekinteni, s a politikum iránti rokonszenvét és elkötelezettségét a háborúra is kiterjeszteni.

Árnyaltabbá válik azonban a kép, ha az ellenség kategóriájának schmitti taxonómiájára is vetünk egy pillantást. Már *A politikai fogalmában* is megkülönbözteti a magán- és a nyilvános ellenség fogalmát. „Az ellenség *hostis*, nem *innimicus* a tágabb értelemben [...] Az embernek politikai értelemben nem szükséges személyesen gyűlölnie az ellenségét, az a (keresztény) maxima pedig, hogy »ellenségünket«, vagyis ellenfelünket szeretni kell, [...] csak a magán szférájában rendelkezik értelemmel.” [SCHMITT, 2002:19] *A partizán elméletében* további, jelen olvasat szempontjából még fontosabb distinkciókkal él: különbséget tesz konvencionális, valóságos és abszolút ellenség között. A megkülönböztetés alapjául pedig az szolgál, hogy a különböző típusba sorolt ellenségek milyen korlátozásokat fogadnak el magukra, illetve cselekedeteikre nézve. A konvencionális ellenségek „a háborúban ellenségként is tiszteletben tartják egymást és kölcsönösen nem diszkriminálják a másikat bűnözőként, úgyhogy a békekötés lehetséges és a háború normális, magától értetődő befejezése marad.” [SCHMITT, 2002:108-9] A valóságos ellenség fogalma a hagyományos partizán alakját idézi, aki egy állam területén belül harcol a behatoló idegen hatalom fegyveres képviselői ellen. „A partizánnak tehát egy valóságos, de nem abszolút ellensége van. Ez következik politikai karakteréből.” [SCHMITT, 2002:160] A háború konvencionális szabályait ugyan nem ismeri el, de küldetésének határozottan területi és alapvetően védekező jellege szigorú korlátokat szab tevékenysége számára. És ami különösen fontos, harcát nem elvont eszme nevében folytatja, így nincs szüksége arra, hogy ellenségét az egész emberiség ellenségeként bélyegezze meg. A valóságos ellenség gondolkodásának illusztrálására Schmitt Szent Johannát idézi, aki „amikor az egyházi bírót a – teo-

[P h r o n e s i s]

lógiailag fogós – kérdést intézte hozzá, vajon ezzel azt akarja-e állítani, hogy Isten gyűlöli az angolokat, így válaszolt: »Hogy Isten gyűlöli-e vagy szereti-e az angolokat, nem tudom; csak azt tudom, hogy ki kell űzni őket Franciaországból.« [...] Egy ilyen elvi defenzívával már adott az ellenségesség elvi korlátozása is” [SCHMITT, 2002:160-1] – fűzi hozzá Schmitt. Ezeket az elvi korlátokat az abszolút ellenség megjelenése dönti le és számolja fel. A globális forradalmárok és (mai humanitárius) követők valamilyen absztrakt igazság vagy igazságosság nevében harcolnak, s „kényszerítve érzik magukat arra, hogy (ellenségeiket) erkölcsileg is megsemmisítsék. Az ellenkező oldalon állókat egészében bűnössé és embertelenné, totálisan értéktelenné kell nyilvánítaniuk.” [SCHMITT, 2002:161]

Az 1950-es *Der Nomos der Erde*-ben újabb megkülönböztetést vezet be Schmitt: a *justa causa* és a *justus hostis* megkülönböztetését, amely nagyjából-egészében az igazságos háború és a jogszerű vagy legitim ellenségesség szembeállításának feleltethető meg. Az igazságos háború középkori és modern elméletében közös, állítja Schmitt, hogy alapjaul egy univerzális, befogadó eszmerendszer szolgál. Az igazságos háborúban az ellenséget nem idegensége vagy mássága jelöli ki. Nem attól válik ellenséggé, hogy másik családhoz, másik törzshöz vagy másik nemzethez tartozik. Az egykori kereszties hadjáratokat éppen úgy, mint az utóbbi évtizedek humanitárius beavatkozásait olyan világnézet nevében indították, mely felszámolja a családok, törzsek, nemzetek közti különbséget azáltal, hogy mindenkit „elhív”, azaz mindenki számára nyitva hagyja a csatlakozás lehetőségét. „A kereszténység és a humanizmus egyaránt civilizáló küldetések – írja William Rasch kiváló

Schmitt-tanulmányában – Egyik esetben sem lehetnek barbárok a kapukon kívül, mivel gyakorlatilag nincsen olyan, hogy kapukon kívül, s így nincsenek kapuk sem. Ahhoz, hogy a városban élhessenek, a barbároknak teljesen fel kell adniuk barbárságukat – szokásaikat, vallásukat, nyelvüket. Egy olyan diskurzusban, amely azonosítja a poliszt az emberiséggel, barbárnak lenni nem azt jelenti, hogy kívül maradunk a falakon, hanem azt, hogy a városban élünk jogi és erkölcsi szám-

kivetettként.” [RASCH, 2003: 137] Mivel az igazságos háborúban az ellenség nem idegensége vagy mássága által válik ellenséggé, hanem saját döntése folytán (az uralkodó világnézet tudatos elutasítása és saját barbárságához való megátalkodott ragaszkodása miatt), az igazságos háború ideológiusa másként, mint bűnözőként nem képes tekinteni rá. Az igazságos háború fogalmától tehát Schmitt szemében elválaszthatatlan az abszolút ellenség alakja. Így fogalmaz: „ha a háború igazságos voltáról a *justa causa* alapján lehet dönten, akkor mindig ott lesz az igazságtalan ellenfél diszkriminálására irá-

nyuló látens tendencia [...] A háború pusztító büntető akcióvá válik [...] Az ellenség bűnöző lesz.” [SCHMITT, 1997:93]

Az abszolút ellenséget tételvező igazságos háború-elméletek által uralt korszakokkal szemben, azok közé ékelődve áll a *Jus Publicum Europeaum* időszaka, amelyre leplezetlen nosztalgiával tekint Schmitt. „Az államok közti viszonyon alapuló, poszt-középkori nemzetközi jog a 16. és a 20. század között a *justa causa* visszaszorításán dolgozott. [...] Az államok közti nemzetközi jog már nem *justa causa*-ra, hanem a *justus hostis*-ra épült. Bármilyen háborút, amely egyforma szuverének között folyt, legitimnek tekin-

”

Egyik olvasat szerint a legitim ellenségesség és a konvencionális háború iránti vonzalma miatt utasítja el az abszolút ellenségességet, az igazságos háborút és a pacifizmust. A másik szerint éppen fordított a helyzet: az abszolút ellenségesség elutasítása miatt áll a konvencionális háború és a legitim ellenségesség pártjára.

”

[Phronesis]

tettek. Ennek a jogi formalizációnak köszönhetően kétszáz évre megoldódott a háború racionalizációja és humanizációja, más szóval: korlátozása.” [SCHMITT, 1997:91] A *justus hostis* fogalmán nyugvó *Jus Publicum Europeaum* a konvencionális és valóságos ellenségek (mindkettő a legitim ellenség kategóriájába tartozik) korszakaként jelenik meg és áll szemben az igazságos háború különböző ideológiái által uralt időszakokkal.

Schmitt több helyen egyértelművé teszi, hogy az igazságos háború és a legitim ellenség kategóriáit egymást kizáró fogalmaknak tekinti. Azt vallja, hogy az egyik tételezése önmagában hordozza a másik létének tagadását, s viszont: az utóbbit állítva az előbbit cáfoljuk. Ez a posztulátum kulcsfontosságú Carl Schmitt gondolkodásának megértéséhez, e tekintetben egyébiránt teljes is az egyetértés a különböző Schmitt-interpretációk között. Annak függvényében azonban, hogy milyen irányból nézünk rá, két egymástól merőben eltérő olvasatot is lehetővé tesz e tétel. Az egyik szerint a legitim ellenségesség és a konvencionális háború iránti vonzalma miatt utasítja el az abszolút ellenségességet, az igazságos háborút és a pacifizmust. A másik szerint éppen fordított a helyzet: az abszolút ellenségesség elutasítása miatt áll a konvencionális háború és a legitim ellenségesség pártjára.

Az előbbi, bellicista olvasat az ellenség két fogalmának egymást kizáró voltát állító alaptételből kiindulva olyan Schmitt-képet rajzol, mely szerint Schmitt a konvencionális háború pártján áll, s így kénytelen az igazságos háború ellen foglalni állást. Nyilvánvaló, állítják az olvasat hívei, hogy Schmitt vonzódik a háborúhoz, nem az értelmetlen vérontás szörnyűségétől borzad, hanem a hősiesség és az önfeláldozás dicshimnuszát zengi. Mivel pedig a konvencionális háborúk és a legitim ellenségesség számára a pacifizmus és az erre épülő igazságosháború-elméletek jelentik a legnagyobb kihívást, Schmitt ezek ellen fordítja teoretikus apparátusát, s ezek cáfolatának szenteli erejét. De fel lehet építeni egy másfajta Schmitt-értelmezést is a fenti alaptételre.

Eszerint Schmitt gondolkodását az abszolút ellenség fogalmában rejlő veszélyek mozgatják elsősorban. Az abszolút ellenség tételezésének pedig egyetlen hathatós gátja van Schmitt szerint: a legitim ellenség fogalmának rehabilitása. Schmittet, érvelnek az ilyen olvasat hívei, nem vonzza a háború, hanem – éppen ellenkezőleg – riasztja a korlátok nélküli, totális háború lehetősége, s csupán ennek egyetlen szóba jöhető akadályaként fogadja el a korlátok közé szorított, humanizált és racionalizált, konvencionális háborút, a *Nomos der Erde* „főhősét”.

Hogy a két olvasat közül melyik helyes, nehéz lenne eldönteni. Talán nem is lehet. Kétségtelen, hogy az előbbi értelmezés mellett számos szöveghely idézhető, ám ez a másodikkal kapcsolatban is éppúgy elmondható. Egyetlen példaként álljon itt két mondat *A partizán elméletének* utolsó lapjáról, amely azt látszik igazolni, hogy a legitim ellenségességre valóban a totális háború akadályaként tekint Schmitt: „Egy olyan világban, melyben a felek ily módon taszítják a másikat kölcsönösen a totális elértéktelenítés szakadékába, mielőtt még fizikailag megsemmisítenék egymást, az abszolút ellenségesség új fajtáinak is meg kell születniük. [...] Mindenekelőtt a valóságos ellenségesség tagadása teszi szabaddá a pályát az abszolút ellenségesség megsemmisítő művének a beteljesülése számára.” [SCHMITT, 2002:162]

A *Nomos der Erde* azt is nyilvánvalóvá teszi, hogy a legitim ellenségesség fogalma határozott vonásokkal rajzolt nemzetközi rendet feltételez. A *justus hostis* csak a *Jus Publicum Europeaum* keretei között működhetett. Ezért jut David Chandler, a nembellicista Schmitt-értelmezési vonulat jeles képviselője arra a következtetésre, hogy Schmitt az igazságos háború elméletének újjászületését nem azért bírálja, mert az egy új, amerikai birodalom számára készíti elő a terepet – jóllehet tökéletesen tisztában volt azzal, hogy mennyire szolgálják az ilyen elméletek az Egyesült Államok ambícióit –, hanem azért, mert nemzetközi zűrzavart teremt és tükröz, nem pedig rendet. Igaz-

[Phronesis]

ságos háború fogalmára épülő megközelítések nem hozhatnak rendet, hacsak nincs egy globális szuverén, amely képes uralkodni és tartalmat adni a fogalomnak. Nem az zavarta, véli Chandler, hogy az amerikai hegemonia új *nomosa* jött létre, hanem az, hogy Amerika csak ahhoz volt elég erős, hogy alássa a régi európai rendet, új, globális rendet teremteni már nem volt képes. [CHANDLER, 2008: 41-2] Ha David Chandler értelmezése helytálló, akkor Schmitt éppen a fő veszély, a korlátlan háború elkerülésének zálogát látja a globális szuverénként funkcionáló amerikai birodalomban.

Párhuzamba állítható-e egy ilyen Schmitt-olvasattal Raymond Aron háborúfilozófiája? Daniel Mahoney és Brian Anderson a *Béke és háború* című alapvető Aron-mű új, 2003-as kiadásának amerikai szerkesztői szerint igen. A kötet bevezetőjében annak a véleményüknek adnak hangot, hogy Aron szerint a schmitti barát-ellenség distinkcióból nem vezethető le a világföderáció lehetetlensége. Hozzáteszik azonban, hogy Schmitthez hasonlóan Aron is úgy vélekedett, hogy az ellenségesség az emberi természet része és csak mérsékelni lehet, megszüntetni nem. Majd így folytatják: „a mérséklésre egy közösség kötelékére van szükség, amely pedig egy *kívülről* feltételez – ha nem *ellenséget*, hát legalább egy *idegent*, egy

másikat.” [MAHONEY-ANDERSON, 2003:xi-xviii] Bryan-Paul Frost ugyanezt az Aron-kötetet értelmezve arra a következtetésre jut, hogy Aron szerint sokkal inkább szolgálja a béke érdekeit, ha ahelyett, hogy az emberi nem egyre növekvő pacifizmusáról és toleranciájáról spekulálnánk, az államok rivalizálását mérséklő lehetőségeket kutatnánk. [FROST, 2006:75-82] Az államok mérsékelt rivalizálásának pedig Aron felfogásában is részét képezi az, amit Schmitt legitím ellenségességnek nevez. Ebből viszont az következik, hogy a béke lehetősége Aronnál is a korlátozott háború elfogadásán múlik – pontosan úgy, mint Schmittnél.

Béke vagy pacifizmus? – teszi fel a provokatív kérdést Schmitt egy 1933-as cikkének címében. [SCHMITT, 2006:378] Jean-Louis Missika, Aron egyik beszélgetőtársa *Az elkötelezett szemlélőben* pedig így foglalja össze a francia filozófus véleményét háborúról és pacifizmusról: a pacifizmus nem más, mint a háborúról való gondolkodás elutasítása. [ARON, 2005:282]

Missika megjegyzése azért különösen találó, mert rátapint a két filozófus háborúval kapcsolatos gondolkodása közötti párhuzamok legfontosabbikára: a tévesen felfogott pacifizmus elutasítására, más szóval a háborúról való gondolkodásra, magára.

IRODALOM

- ARON, Raymond 1976: *Penser la guerre, Clausewitz II. L'âge planétaire*. Paris: Gallimard
- ARON, Raymond 2005: *Az elkötelezett szemlélő*. Budapest: Európa
- CHANDLER, David 2008: 'The Revival of Carl Schmitt in International Relations: The Last Refuge of Critical Theorists?' *Millennium*. Vol. 37. No. 1.
- DINNYEI Béla 2007: 'Közelítések a politikum fogalmához' *Phronesis*. 1. évf. 1. sz. (nyár)
- FROST, Bryan-Paul 2006: 'Raymond Aron on the End of the History of International Relations' *Perspectives on Political Science*. 2006. Volume 35, Number 2 (Spring)
- MAHONEY, Daniel J. – ANDERSON, Brian C 2003: 'Introduction to the Transaction Edition' In: ARON, Raymond: *Peace and War. A Theory of International Relations*. New Brunswick–New Jersey: Transaction Publishers
- PERREAU-SAUSSINE, Émile 2005: 'Aron és Schmitt Clausewitz-olvasata' *Politikatudományi Szemle*. 14 évf. 1 sz.
- SCHMITT, Carl 1997: *Der Nomos der Erde im Völkerrecht des Jus Publicum Europeum*. Berlin: Duncker & Humblot
- SCHMITT, Carl 2002: *A politikai fogalma*. Budapest: Osiris – Pallas Stúdió – Attraktor

[Phronesis]

SCHMITT, Carl 2006: *Frieden oder Pazifismus. Arbeiten zum Völkerrecht und zur internationalen Politik*. Berlin: Duncker & Humblot

RASCH, William 2003: 'Human Rights as Geopolitics. Carl Schmitt and the Legal Form of American Supremacy' *Cultural Critic*. 54 Spring

